

mizî, "[Şifâtü] Cehennem", 37. kitap; *Mu-vaṭṭaʿ*, "Cehennem", 57. kitap). Bunlardan başka Buhârî'nin *el-Câmiʿ u's-şâhiḥ*'indeki "Bed'ü'l-ḥalk"ın 10. babı ile İbn Mâce'nin *es-Sünen*'indeki "Zühd"ün 38. babı cehenneme dair hadislerle ayrılmıştır. İmam Müslim ise cennet konusuna tahsis ettiği bölüm içinde cehennemle ilgili bazı hadislerle de yer vermiştir (hadis nr. 29-30, 37-38). Müslim ayrıca *el-Câmiʿ u's-şâhiḥ*'inin 50. kitabını oluşturan "Şifâtü'l-münâfikiñ" içinde kıyamet, cennet ve cehenneme dair bazı hadisler zikretmiştir.

İslâm literatüründe cehennemle ilgili müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bunların başlıcaları, İbn Receb'in *et-Taḥvîf mine'n-nâr ve't-taʿrîf bi-hâli dâ-ri'l-bevâr* (Beyrut 1405/1985), Sıddîk Hasan Han'ın *Yaḳazatü'l-iʿtibâr mimmâ verede fî zikri'n-nâr ve aşḥâbi'n-nâr* (Kahire 1398/1971), İzmirli İsmail Hakkı'nın *Nârn Ebediyet ve Devamı Hak-kında Tedkikat* (İstanbul 1341) adlı eserleridir. Cennet ve cehennemi birlikte konu edinen eserlere örnek olarak Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin *Deḳâ'ıku'l-aḥbâr fî zikri'l-cenneti ve'n-nâr* (İzâhu'l-meknûn, I, 474; bu eser müellifi belirtilmeden muhtemelen nâşiri olan başka bir adla yayımlanmıştır, Beyrut 1404/1983), Taḳıyyüddin es-Sübkî'nin *el-İʿtibâr bi-beḳâ'ı'l-cenneti ve'n-nâr* (Kahire 1987), Gazzâlî'nin *ed-Dürretü'l-fâhire*, İbn Kayyim'in *Hâdî'l-ervâḥ* ve Fazl Abdürrâzık Mahmûd'un *Mucibâtü'l-cenne ve'n-nâr* (Kahire 1986) adlı eserleri zikredilebilir. Ayrıca İbn Kesir'in *en-Nihâye*, Kurtubî'nin *et-Tezkire*, Süyûtî'nin *el-Budûrûs-sâfire*'si gibi genel eserlerde de cehennem konusu genişçe işlenmiştir. Bunların dışında *İzâhu'l-meknûn*'da adı geçen kitaplar da şunlardır: Ahmed b. Ahmed el-Büceyrimî, *İcâbetü'l-kerîmî'l-gaffâr li-muḥâcceti'l-cenneti ve'n-nâr* (I, 25); Muhammed b. Abdülvâhid es-Sa'dî, *Şifâtü'l-cenneti ve'n-nâr* (II, 69); Ali b. Muhammed Berzec el-Küfî, *Kitâbü'l-Cenneti ve'n-nâr* (II, 286); Ali b. Hasan el-Küfî, *Kitâbü'l-Cenneti ve'n-nâr* (II, 286).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "scn", "nâr" md.leri; İbn Kesir, *en-Nihâye* (Zeynî), II, 82, 87, 183-188, 202-212, 225-234, 237, 244-253, 259, 264-267, 541-547; *Lisânü'l-ʿArab*, "cehennem", "nâr" md.leri; Wensinck, *Muʿcem*, "nâr", "saʿir" md.leri; a.e.: Fehâris, "cehennem" md.; *Miftâhu künûzi's-sünne*, "cehennem", "nâr" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *Muʿcem*, "cehennem", "caḥîm", "hâviye", "ḥuṭame", "leżâ", "saʿir", "sa-ḳar", "nâr", "ʿadûv" md.leri; Mustafavî, *et-Taḥ-*

ḳiḳ, "chm" md.; *Müsned*, II, 179, 291, 392, 442; III, 128, 199, 285; Buhârî, "Bed'ü'l-ḥalk", 10, "Rikâk", 16, "Tevhîd", 35; Müslim, "Cennet", 3-5, 29, 30, "İmân", 132; Tirmizî, "Cehennem", 1, 8, 9, "Kıyâmet", 47; Nesâî, "Cenâ'iz", 9, "İş-retü'n-nisâ", 1; Hâdî-llelhak, *Kitâbü'r-Red ve'l-ihticâc ʿale'l-Hasan b. Muḥammed b. Ha-nefiyye fî'l-cebr ve işbâti'l-ḥaḳ* (Resâ'ilü'l-ʿadl içinde, nşr. Muhammed Umâre), Kahire 1971, II, 140; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 18, 170; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* (Bulak), I, 299-300; XIV, 24-25; XV, 44; XVI, 75-76; XIX, 97-98; XXX, 120, 156-157; Eşʿarî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 474-475, 542-543; Mâtürîdî, *Teʿvîlât*, I, 76-77; a.e., Üs-kûdar Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 347^{ab}; Makdisî, *el-Bedʿ ve't-târîḥ*, I, 184-203; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 460-461, 472, 473-474, 478-480, 485-486; Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, s. 238; İbn Hazm, *el-Faṣl*, IV, 81-84; a.mlf., *el-Uşûl ve'l-furûʿ*, Beyrut 1404/1984, s. 39-45; Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî, *Uşûlû'd-dîn* (nşr. Hans Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 165-167; Gazzâlî, *el-Mad-nûn bih ʿalâ gayri ehlih* (Mecmûʿatü resâ'il içinde), Beyrut 1406/1986, s. 156-158; a.mlf., *ed-Dürretü'l-fâhire* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1407/1987, s. 61-62; İbnü'l-Cev-zî, *Zâdû'l-mesîr*, IV, 160-161; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ḡayb*, II, 126; IX, 3-4; XI, 87; XVIII, 63-67; XIX, 190; XXI, 175, 242-244; XXIII, 62-67, 192-193; XXV, 257; XXVI, 257; XXIX, 168; XXX, 127; XXXI, 13-14; a.mlf., *Levâmiʿu'l-beyyinât* (Sa'd), s. 330-333; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, II, 289-290; III, 96-99; IV, 173-175, 388-389, 393-398, 402-404; V, 84-86, 167-168; VIII, 57-59; IX, 421-422; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1385-87/1965-67, I, 108-109; Kurtubî, *et-Tezkire*, Kahire 1407/1987, s. 386-389, 430, 439, 441, 444-445, 446-450, 462-464, 468-472, 473-476, 510-513; Ali b. Ebû'l-İz, *Şerhu'l-ʿAkide'ti'l-Tahâviyye*, Beyrut 1398, s. 409, 414-419, 421-426; İbn Teymiyye, *Mecmûʿu fetâvâ*, IV, 44; VI, 464, 492; s. 663; VII, 66, 386, 502-503; VIII, 65, 67; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-ervâḥ* (nşr. Yûsuf Ali Bûdeyvi), Beyrut 1411/1991, s. 488-528; Taḳıyyüddin es-Sübkî, *el-İʿtibâr bi-beḳâ'ı'l-cenneti ve'n-nâr*, Dimaşk 1347, s. 71-72; Teftâzânî, *Şerhu'l-Maḳâşid*, II, 167-169; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâḳif*, İstanbul 1321, III, 235-236; İbnü'l-Vezîr, *İşârû'l-ḥaḳ ʿale'l-ḥalk*, Beyrut 1403/1983, s. 185, 215, 217, 219, 221, 227, 367; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammedîyye*, İstanbul 1299, s. 323, 1298-1299; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, Beyrut 1403/1983, IV, 475-478; Şarâni, *el-Yevâḳit ve'l-ce-vâhir*, Kahire 1317 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Maʿri-fe), II, 155-157, 162-165, 167; Ebûssuûd, *İrşâd-ül-ʿaklî's-selîm*, Kahire, ts. (Dârü'l-Mushaf), V, 79; Meclisî, *Biḥârü'l-enuvâr*, Beyrut 1403/1983, VIII, 246, 275-276, 283-285, 292, 296, 301-316, 324; İbrâhim Hakkı Erzurumî, *Mâri-fetnâme*, İstanbul 1310, s. 16-17; Şevkānî, *Fet-hu'l-ḳadîr*, Kahire 1349-51, II, 153-154, 500-501; I, 126; *İzâhu'l-meknûn*, I, 25, 474; II, 69, 286; Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, V, 164; VI, 78-79; VIII, 99; XII, 161-162, 215-216; Elma-lılı, *Hak Dinî*, IV, 3065-3067; V, 5811; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VI, 678-680; T. O'shaughnessy, "The seven names for Hell in the Qur'an", BSOAS, XXIV (1961), s. 444-469; B. Carra De Veaux, "Djahannam", *EI* (İng.), II, 998-999; D. B. Macdonald, "Kıyamet", *İA*, VI, 778.

BEKİR TOPALOĞLU

CEHENNEMLİK

Osmanlı hamam mimarisinde içinde sıcak hava dolaşarak zeminin ısınmasını sağlayan sistemin ana elemanına verilen ad (bk. HAMAM).

CEHİR

(bk. BENİ CEHİR).

CEHL

(bk. CEHÂLET).

CEHM b. SAFVÂN

(جهم بن صفوان)

Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (ö. 128/745-46)

İlk kelâmcılardan, Cehmîyye fırkasının kurucusu.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ezd kabilesinden Benî Râsib'in âzatlı kölesidir. Horasan'da yaşayan Cehm'in Küfe asıllı olduğu söylenmekle birlikte çeşitli kaynaklardan ve nisbesinden anlaşılacağı üzere Semerkantlı olup orada yetişmiştir. Bir müddet Tirmizî'de ikamet etti, oradan Küfe'ye giderek Ca'd b. Dirhem'le görüştü. Bir süre Belh'te bulunduktan sonra Tirmizî'ye yerleşti ve öldürülünceye kadar burada kaldı. 734-746 yılları arasında Emevîler'e karşı isyan ederek Horasan'ın doğu bölgesini idaresi altına alan Hâris b. Süreyc'in kâtibi ve yardımcısı olarak tanındı. Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr ile, halkı Kur'an ve Sünnet'ten ayrılmamaya çağıran Hâris b. Süreyc arasındaki siyasî olaylarda fikren ve fiilen önemli roller oynadı; hitabetiyle halka ve askerlere tesir etti; anlaşmazlığın çözümünde hakemlik yaptı. Bazı kaynakların verdiği bilgiye göre Cehm b. Safvân, Nasr b. Seyyâr ile Hâris b. Süreyc arasında daha sonra çıkan çatışmada Sâlim (Selm) b. Ahvâz el-Mâzenî tarafından öldürüldü.

Cehm b. Safvân edip, son derece zeki bir mütefekkindi; ayrıca cedelci bir karaktere sahipti. Kaynaklar Cehm'in Merv, Tirmizî, Belh ve Küfe gibi çeşitli yerlerde bulunduğunu zikreder. Bu merkezlerde karşılaştığı önemli kişilerin ve farklı kültür çevrelerine mensup kimselerin onun fikrî hayatının teşekkülünde büyük te-

sir icra ettikleri muhakkaktır. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre Cehm Kûfe'de Ca'd b. Dirhem'le karşılaşmış ve ilâhî sıfatlar, kader ve halku'l-Kur'ân* gibi konular da onun tesiri altında kalmıştır. Tirmizî'de kelâmî meselelerde kendisiyle tartışmalara giriştiği Hafs b. Sâlim (Selm) onun etkilendiği kişilerden biridir. Cehm'in, çağdaşı olan Ebû Hanîfe'nin yanı sıra Vâsıl b. Atâ ile de fikir alışverişinde bulunduğu ve talebeleriyle münakaşalar yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Merv'de ilâhî sıfatları ispat etmekte aşırı gittiğinden Müşebbihe'ye mensup olduğu kabul edilen Mukâtil b. Süleyman'la da çetin münazaralarda bulundu. Görüşlerini tenkit etmek için Mukâtil tarafından kaleme alınan eserlere reddiyeler yazdı (Kâsimî, s. 11). Ahmed b. Hanbel, hicrî II. yüzyılın başlarında kelâm meseleleriyle ilk defa uğraşanlardan biri olan Cehm'in bu konularla ilgilenmeye başlamasını, Allah'ın varlığı ve sıfatları hususunda Hint felsefesine bağlı Sümenîler'le yaptığı bazı münazaralara bağlamaktadır. Onun birtakım nakillerle akıl arasında çatışma (teârüz) gördüğü ve bu tür çatışmaları gidermek için aklı yanılmaz bir hakem kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Tâbiîn döneminde yaşamasına rağmen Cehm b. Safvân'ın hadis rivayet etmediği bilinmektedir. Diğer dinî ilimlerde de derin bilgisi bulunmamakla birlikte zeki ve ilgi çekici bir hatip olduğundan akaid sahasında ilk defa ortaya attığı fikirlerle dikkatleri üzerine çekmiştir. Nitekim fikirlerini reddetmek için müstakil kitaplar yazılması da bunu göstermektedir.

Cehm b. Safvân görüşlerini ilk defa Horasan ve Tirmiz civarında yaymaya başlamıştır. Te'vil, ilâhî sıfatlar, kader, rûyetullah, âhiret halleri gibi başlıca kelâm meseleleri hakkındaki görüşleri ciddi tartışmalara konu olmuştur. Cehm, akılla nassın çatışması halinde aklın esas alınması ve nassın buna göre te'vil edilmesi gerektiğini savunan ilk kelâmcılardan biridir. Onun düşüncesine göre Allah yaratıklara has hiçbir sıfatla nitelen-dirilemez ve meselâ O'nun için "şey" denilemez. Allah'tan başka her şey hâdis (sonradan yaratılmış) olduğuna göre ezelden ilâhî ilim ve kudrete konu teşkil edecek bir obje mevcut değildi. Bu bakımdan Allah'ın ezelde âlim ve kâdir olduğunu söylemek mümkün değildir. Allah arş gibi belli bir yerde mekân tutmayan, sınırsız ve sonsuz bir varlıktır. O'na sü-

bûtî ve haberî sıfatlar nisbet edilemez. Cehm, mutlak cebre kail olduğu için Cebriyye-i Hâlisâ'nın da kurucusu kabul edilmiştir. Ayrıca Allah'ın âhirette görülme-yeceğini söylemiş, kabir azabını, sırat ve mîzanı inkâr etmiş, cennet ve cehennem bir süre devam ettikten sonra yok olacağını ileri sürmüştür. İman konusunda kalbin fonksiyonunu zihin içinde mütalaa ederek imanın bilgidir ibaret olduğunu savunmuştur. Fakat kendisinden intikal eden herhangi bir eser bulunmadığından ona nisbet edilen bu tür görüşler ne bizzat kendi beyanlarından ne de tarafsız sayılabilecek kaynaklardan alınmıştır.

Hadisçiler ve müctehid imamlar tarafından tenkit ve tekfir edilen (Dârimî, s. 93-97), hatta Mu'tezile ulemâsınca bile sapık kabul edilen (Hayyât, s. 92) Cehm b. Safvân'ın buna rağmen kelâm ilminin kurucusu sayılan Mu'tezile'ye genel anlamda tesir ettiği, ayrıca imâmet konusundaki görüşlerinin Mürcie'yi, irade konusundaki görüşlerinin daha sonra gelişen Cebriyye'yi, bir ölçüde de Es'ariyye'yi etkilediği kabul edilmektedir. Teşbihten kurtulmak için Allah'a "vücûd" sıfatını bile atfetmekten kaçınacak derecede aşırı bir tenzih anlayışı geliştiren Cehm b. Safvân'ın görüşleri daha ziyade ölümünden sonra yayılmış ve taraftarları hicrî V. yüzyıla kadar müstakil bir fırka olarak Cehmîyye adıyla devam etmiştir (ayrıca bk. CEHMİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmîyye* ('Akâ'idü's-selef içinde), s. 65-66; Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmîyye* (nşr. Gösta Vitestam), Leiden 1960, s. 4, 93-97; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 92; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 330-331; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Teuhîd*, s. 66, 102, 103; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, I, 105; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhît*, s. 407; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 212; İbn Hazm, *el-Faṣl*, II, 129; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), I, 86-88; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 342-344; Şerhu'l-'Akâidetü't-Ṭahâviyye, s. 531; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 435; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳātü'l-Mu'tezile*, s. 32, 42; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 426; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 209; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, s. 201; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 142; Kâsimî, *Târîhu'l-Cehmîyye ve'l-Mu'tezile*, Kahire 1331, s. 7, 11; Ahmed Emin, *Ḍuḥa'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, II, 10; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmu* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 66; İbrâhim Medkûr, *Fî'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, II, 27-28, 100; Sezgin, *GAS*, I, 597-598; M. Şerefeddin, "Cehmîyye", *DİFM*, IV/15 (1930), s. 14; "Cehm", *İA*, III, 47; W. Montgomery Watt, "Djahm b. Ṣafvân", *EJ*² (Fr.), II, 398.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK

CEHMİYYE

(الجهمية)

Cehm b. Safvân'ın
(ö. 128/745-46)

itikadî görüşlerinden oluşan
mezhebe ve bu mezhebi
benimseyenlere verilen ad.

İslâm âleminde ilk ortaya çıkan fırkalardan biri olan Cehmîyye, Muattıla ve Cebriyye-i Hâlisâ adlarıyla da anıldığı gibi bazılarınca zenâdika* dan sayılmıştır. Ayrıca ilk dönemlerde kelâm ve felsefe ile meşgul olanlar için de Cehmîyye tabiri kullanılıyor, bununla genel olarak fikir hareketlerine katılan, özel olarak da yabancı fikirlere ilgi duyan kimseler kastediliyordu. Cehmîyye'nin, kurucusu Cehm b. Safvân'dan başka önemli bir siması tanınmamaktadır. Bununla birlikte İslâm dünyasında felsefî eserlerin tercümesinden sonra gelişen fikir muhiti içinde Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî'nin (ö. 218/833) Cehmîyye'nin görüşlerini savunanlardan biri olduğu bilinmektedir. Cehmîyye'nin Allah'ın sıfatları, kader, irade hürriyeti, âhiret âleminin fânî olup olmadığı gibi önemli meselelerde Müşebbihe ve Mücessime'ye bir tepki olarak doğduğunu söylemek mümkündür. Ancak ortaya çıktığı andan itibaren bu ekolü şiddetle tenkit eden hadisçilere ve müctehid imamlara göre Cehmîyye'nin doğmasında, Hint felsefesi kaynaklı Sümenîyye ile diğer felsefî akımların yanı sıra İslâm akidesini bozmaya çalışan yahudi ve hristiyanların da tesiri olmuştur (Ahmed b. Hanbel, s. 65).

Cehmîyye'ye ait görüşler sadece tabakat kitapları ile mezhepler tarihi alanındaki kitaplarda ve muhaliflerinin tenkit maksadıyla yazdığı eserlerde yer almaktadır. Ayrıntıya dair bilgilerle değerlendirmelerde kaynakların tamamen tarafsız olduğu söylenemezse de mezhebin temel görüşleri hakkında verilen bilgilerin doğruluğundan şüphe edilmesi için hiçbir sebep yoktur. Müteşâbihatın te'viline ilk defa başvuran Cehmîyye akılla naklin çelişebileceğini iddia etmiş ve naklin akılla te'vil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Cehmîyye, bazı durumlarda aklın nassın zâhirî mânasını terketmeyi gerektiren kuvvetli bir bilgi kaynağı olduğunu kabul eder. Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, bu ilkedan hareket eden Cehmîyye'ye ait itikadî görüşleri benim-